

ТОМАС МАН И ХЕРМАН ХЕСЕ – ВЪЗМОЖНОСТ ЗА СЪПОСТАВИТЕЛНО РЕЦЕПТИВИСТКО ИЗСЛЕДВАНЕ

София Дачева

Настоящият текст е опит за въведение и обосновка на замисъла за цялостен труд върху рецепцията на Томас Ман и Херман Хесе в България. Във връзка с това се разглеждат биографичните и творческите мостове между двамата писатели като прелюдия към идеята за съпоставително изследване на българската им рецепция. Фокусът попада върху общите тенденции, открояващи се в творчеството на тези автори, в полето на обособени биографични, идеологически, естетически и тематологични взаимовръзки. В този контекст се проследява цялостното влияние на Немския дух, немската литературна, философска и музикална традиция върху творбите на Томас Ман и Херман Хесе, както и общи теми и мотиви.

Ключови думи: Томас Ман, Херман Хесе, западноевропейска литература, рецепция, сравнително литературознание

The present text aims to introduce and justify the need of comprehensive research on the reception of Thomas Mann and Hermann Hesse in Bulgaria. Biographical and artistic parallels between the both writers in this regard are examined, as a prelude to the idea of comparative study in the field of the Reception theory. The focus is on the cohesive tendencies, highlighted in the work of these authors, especially in the field of biographical, ideological, aesthetic and thematological interrelations. In this context, the overall impact of the German Spirit, German literary, philosophical and musical heritage of Germany, has been traced in the works of Thomas Mann and Hermann Hesse, as well as common themes and motifs.

Key words: Thomas Mann, Hermann Hesse, Western European Literature, Reception, Comparative literature

Двама мъже на зряла възраст стоят редом на открито. Склонили са глави един към друг, сякаш прислонени под периферията на невидим общ чадър. Засенчените от гъсти вежди тъмни очи на единия гледат дълбоко и устремено напред, а стъкленосиният поглед на другия се рее някъде нагоре и надалеч, лицето му е осветено от детска двусмислена усмивка. Това са Томас Ман и Херман Хесе – двама от най-големите писатели на XX век, уловени заедно от фотообектива под слънцето на 1932 година.

Година по-късно в свое писмо Херман Хесе ще изкаже съчувствената си подкрепа за „сегашната ситуация“ (Hesse 1958: 553), в която е попаднал Томас Ман, след като пътят му обратно към дома е изпепелен от националистическия пожар, обхванал Германия. А още една година след тези събития, в писмо от Кроснахт Томас Ман ще сподели с автора на „Играта на стъклени перли“ коктейла от емоции, предизвикани от замисъла на нероденото още произведение: „изпитвам нещо като смесица от завист, любопитство и загриженост“ (Ман 1988: 204).

Тези две писма, макар и потопени в морето на еднакво любопитната и ценна обща кореспонденция между двамата писатели, са и енигматично репрезентативни за най-съществените предпоставки, довели до литературно-историческото обединяване на Томас Ман и Херман Хесе в общ портрет – човешката съдба, споена допълнително от приятелската връзка между тях, от една страна, и литературното им наследство – от друга, чиито корени са филигранно свързани в единство от явни и тайнствени идеологически и тематични релации.

Но как да обрисоваме в еднаква тоналност този общ портрет, след като в него ведно с близостта и възхищението се прокрадват и атоналните щрихи на ироничната дистанцираност (в отношенията между двамата писатели), как с един и същ маниер да се изобразят сериозните, но топли, дълбоки земни тонове на диалектично-философската стилистика в писането на Томас Ман и летливата мечтателност, източно-философският фон и студеносиният романтически бриз в творчеството на Херман Хесе? Не са ли различията повече от сходствата? И не е ли почти огледалният на моменти житейски път на авторите само като че ли изкуствено режисиран феномен на съвпаденията, изкушаващ ни към невинни (и не само) заблуждения?

Корелациите между двамата автори, почиващи на биографични, литературно-исторически, жанрови, семантични, символни, тематични и идеологически подпори, е невъзможно да бъдат детайлно проследени и обхванати в рамките на една статия. Затова настоящият текст е опит за въведение и обосновка на замисъла за цялостен труд върху рецепцията на Томас Ман и Херман Хесе в България, и въпреки че в практиката на рецептивистиката съпоставителното изследване на двама автори едновременно е по-скоро отклонение от канона, тук ще се обърне внимание на онези аспекти, които в конкретния случай правят това съпоставяне не само оправдано, но и до голяма степен неизбежно.

Преведението на български творби от Томас Ман и Херман Хесе съставляват по-голямата част от цялостния им литературен корпус, изданията им се появяват (почти симултанно), с различна динамика, непрекъснато от 1909 година до наши дни и чертаят, макар и с променлива графика, кривата на един никога незатихващ интерес. Биографичните и творческите мостове между двамата писатели са твърде многобройни, но недостатъчно отгъпкани в плана на българския литературен контекст, въпреки някои опити за съпоставителни критически бележки върху техни произведения. Едно съпоставително рецептивистко изследване на Томас Ман и Херман Хесе би било добър (необходим) пристан за всички свободно плаващи по течението на българския литературен живот и необединявани досега в цялостен труд преводи и критически разработки върху творчеството им.

Едва ли има литературен историк, зает с изследване върху биографията и произведенията на Томас Ман, който не би се „спънал“ в името на Херман Хесе и обратно. Сънародници, съвременници, почти връстници, родени в малки еснафски градове в многобройни фамилии, Томас Ман и Херман Хесе се запознават през 1904 г. чрез общия си издател (Fischer) по времето, когато и двамата са осъществили своя творчески дебют. Но докато Томас Ман вече е пожънал първите си големи успехи с „Буденброкови“, то Херман Хесе тепърва пробива булото на неизвестността с романа си „Петер Каменцинд“.

Различията в материален аспект, различният сорт семейна и религиозна почва, от която покълват художествените инспирации на двамата автори в ранната им възраст, първоначално ги противопоставят един на друг, още повече че в този период Херман Хесе е поставен в догонваща позиция спрямо хитовата романова изява на Томас Ман. Но с превратностите на времето и събитията взаимното признание и възхищение се уравновесяват, а след появата на „Демиан“ (който Херман Хесе издава под псевдонима Емил Синклер) общуването между двамата и последвалите литературни шедьоври се сливат в дълбинния поток на своеобразна синергия.

Непоносимостта и борбата срещу нацистката идеология, осъществявана макар и с различни средства постоянно и методично и от двамата майстори на словото, ги белязва с емблемата на духовни водачи на хуманистичния идеал. В синхронен план тази духовна мисия заедно с Нобеловите отличия и животът в емиграция са трите опорни точки, върху които днес, от птичия поглед на дистанцията, априори се изгражда парадигмата на

тяхното имплицитно сродство. Но по-любопитно е как адреналинът, освободен от тези събития, се влива във вените на литературния (им) живот – в самото сърце на почти всички произведения от Томас Ман и Херман Хесе туптят синхронно идеологемите на Немския дух, философията, музиката, бюргерството, колосите на литературните предци.

Средата на ХХ век бележи крайната фаза на един процес, в който и величието, и падението на Немския дух парадоксално намират отражение като кризи и подеми в културното съзнание и достигат сублимация в изкуството. В творчеството на Томас Ман и Херман Хесе тези вибрации достигат до виртуозни вариации във вечния антагонизъм между действието и съзерцанието, между отричането и утвърждаването. Взаимодействието между литературния почерк на единия и на другия (или творчеството им заедно или поотделно) метафизично наподобява движението на Великия предел, в което е закодирана еманацията на Немския дух – *via activa* и *via contemplativa* в непрестанна симбиоза и кръговрат. Немската същност, немската духовност и традиция са извор на вдъхновение също както немската филистерската войнственост и затвореност; Германия е болезнено обичаната прамайка, която отпраща децата си в изгнание под тържествените звуци на Моцарт и Вагнер, със скептичния поглед на Ницше и благата усмивка на Гьоте. Тези близки и далечни отгласи ще виреят с различна интензивност и собствена красота в произведенията на Томас Ман и Херман Хесе.

„Ние, безсмъртните, не обичаме сериозното отношение към нас, обичаме шегата“ „проговаря“ Гьоте на Хари Халер от романа „Степния вълк“ (Хесе 2007: 107), танцувайки в такт с „Вълшебната флейта“. Томас Ман стига още по-далеч в „общуването“ си с Гьоте, с посветения на един епизод от живота му роман „Лоте във Ваймар“, приближавайки фикционалното до читателя с плашеща фотографска органичност. Поклонът към колоса на немската литература и при Ман, и при Хесе е посолен с онази щипка ирония, която според мнението на самия Гьоте придава завършения вкус на литературното ястие (Ман 2007: 501). Така рецептата на вдъхновителя се съхранява и предава във времето като един от скрижалите на немската литературна виталност. С „Доктор Фаустус“ Томас Ман присяда редом до Гьоте в ложата на брилянтните интерпретатори на легендата за Фауст, концепт без който метафизиката на немската духовност би останала загадка.

„Доктор Фаустус“ е и „роман за Ницше“ (Ман 2007: 417) – най-любимата и изстрадана книга и коствала най-много усилия на автора всъщност е стъпила върху

айсберга на ницшеанската свръхчовешка, студена екзалтираност и открито фаворизира суровата саможертва зад привидния нихилизъм. Този ницшеански нихилизъм е двигател и на уникалния експеримент в „Степният вълк“ на Херман Хесе, както и в екзистенциалните конфликти у героите на „Демиан“, където протагонистът Емил Синклер споделя: „И по-късно рядко съм преживявал така други книги, може би само още Ницше... Хрумна ми една от мъдростите. Написах я с перо под картината. „Съдба и душа са названия на едно понятие“ (Хесе 2008: 88).

В амалгамата от базисни идеологеми, като философския и музикален катализаторен пласт, се включва и бюргерската линия, която преминава през творческите пулсации и художествените им съответствия в творбите на Ман и Хесе. Бюргерската атмосфера като културно-икономически климат и социален императив в обществения живот е онази единствена *terra mundi* за светогледа на почти всички герои в детска (и не само) възраст на двамата автори. И ако в „Буденброкови“ на Ман контурите на тази *terra mundi* се саморазрушават отвътре навън, и от детството на Хано Буденброк деструкцията на търговския еснаф се трансформира в градежа на нестабилната въздушна кула на артистичния дух, то в някои творби на Хесе, с особена сила в романа „Степния вълк“, топосът на бюргерството (обществената и семейна среда) е фасцинация, умиление, това е неуютният за духа, но строг и чист изгубен рай – антипод на творческия хаос и душевните терзания. В „Демиан“ тези антиномии са ясно маркирани и отграничени като „два свята“ – това, което се случва в антисептичната среда на сакрализираното семейно ядро, и всичко извън него – цялата жестока и примамливо непозната външна реалност.

Бягството от филистерския зандан на ежедневието е мотив, който отвежда и до една характерна тематологична обвързаност между творбите на Ман и Хесе – ученичеството. То се разклонява в две амбивалентни направления: класическото образование и училищния двор като защита и преграда към света; учението като *Durchbruch* (пробив) и път към израстване, което е естествено продължение в традицията на немския *Bildungsroman*. Освен приетите за класически в това отношение примери – „Вълшебната планина“ на Ман и „Играта на стъклени перли“ на Хесе – тези две направления протичат успоредно или поединично и в „Буденброкови“, „Тонио Крьогер“, „Доктор Фаустус“ при Ман, и в „Петер Каменцинд“, „Степния вълк“, „Демиан“, „Нарцис и Голдмунд“ при Хесе.

В съпоставителен план по-интересни изводи могат да се направят в разработването на темата за ученичеството като експликация на инициационния процес. Пътят, който в някои случаи може да се третира като типично отклонение от маршрута на учението, всъщност изиграва ролята на духовен акт на посвещаване. Такъв акт извършва Нарцис с прескачането на манастирските стени, и в светлината на инициацията скитничеството му придобива статута на *quest myth*. С още по-голяма изразителност тази девиация е видима в преживяванията на Ханс Касторп в санаториума „Бергхоф“ – от този ракурс действията му придобиват стройна мотивация и линейна структура, противоположна на привидно безцелните и безпосочни лутания. Елементи на инициация са и всички перипетии, катаклизми и обрати, през които преминава съдбовно предначертаният път към величие на младия Йосиф от тетралогията на Томас Ман „Йосиф и неговите братя“, като катарзисният момент в инициационния процес на героя е прякото и метафорично затваряне/пропадане в ямата, от която той символично ще се прероди и „възкръсне“, посветен в новото си призвание. Подобен е процесът на търсене и посвещаване и при героя на „Сидхарта“ от Хесе; идейните прилики кристализират и в избора на канонично-религиозния фон при сюжетирането – „Йосиф и неговите братя“ се опира на старозаветна библейска притча, а „Сидхарта“ – на източна даоистка легенда.

По пътя на аналозиите в сферата на образователния роман, търсенето (*quest*) и инициацията впечатление прави и синхронният избор на планината като топос – семантично и сугестивно натоварен в контекста на духовната перцепция. При съпоставянето на „Вълшебната планина“ и „Играта на стъклени перли“ може да се говори и за взаимовръзки в цялостния хронотоп. И планинският курорт Давос, и химеричната Касталия илюстрират онази особена инфилтрация на времето в пространството, чрез която се открехват нови и нови врати в художествения прочит и на двата емблематични романа. Планината, освен място, подходящо за откъсване, съзерцание и възвисяване, е и най-комфортната зона за експерименти, за обиграване на различни сценарии от една и съща действителност. *Homo ludens*, или играещият човек, получава там закрилата и вдъхновението за своите опити, които „там долу“, в равнината, което ще рече в рутината и ежедневието, са безпрекословно анулирани с навършването на определена възраст. И докато в „Играта на стъклени перли“ строгата йерархия и мистификациите около същността на самата игра като еманация на висшето познание отменят донякъде

конотациите на невинност, спонтанност, забавление и лекота, заложили иманентно в значението на думата „игра“, то във „Вълшебната планина“ перспективата е противоположна: там изначално сериозни събития и занимания придобиват за Ханс Касторп особено олекотен и игрови характер – интереса към медицината, ботаниката, спиритичните сеанси, дори политическите спорове и грижата за болните в предсмъртния им час. „Запитат ли ме как израснах като творец, за историята на моята творческа дейност, аз търся отговор в нейните корени, в най-ранните й кълнове и подтици, и ги откривам в детските си игри“ – пише Томас Ман в есето „За себе си“ (Ман 2007: 356). Още в първия му роман тези подтици са сублимирани в увлечението на Ханс Буденброк към кукления театър.

А в много от творбите на Томас Ман и Херман Хесе играта, театърът се сливат алузивно в търсенето и експонирането на една особена магическа реалност (различна от магическия реализъм!), битуващата ведно с действителността: трансцендентална, метафизична субстанция – двигател на необясними, плашещи и примамливи за въображението явления; контрапункт на реалистичния пласт (в художественото повествование). В новелата „Марио и фокусникът“ зад карнавалната балюстрада на представлението на Чипола се разраства хипнотична, манипулативна сила с неконтролируеми последствия. Гротескната старческа уродливост, на повърхността смешна и безобидна, се превръща в катализатор на енергии, непроницаеми за непосредствените възприятия и физичните закони. Подобна зависимост се открива и в новелата „Смърт във Венеция“ – там в образа на „маскирания“ като младеж старец от кораба, с който Густав Ашенбах пътува, е импрегнирана профетичната магическа символика на произведението.

В приказката „Детството на магьосника“ от Херман Хесе въображаемия и реалния свят са двете лица на една идеална хомогенна природа, в която съзидателните сили на младия човек развиват своя оптимален потенциал. Интуитивната, метафизична есенция с времето се отделя под формата на Сивия, или Малкия мъж, който съпровожда героя и инициира неговата решителност и самоувереност, полета на откривателския дух. С напредването на биологичната възраст, с изчерпването на залежите от смелост и дръзновение Малкият човек си отива. В „Степния вълк“ подсъзнателното, пробилото черупката на съзнанието, се реализира като метареалност под формата на своеобразен магически театър. Фантазията провокира духовен апокалипсис, разпадане на личността на

хиляди възможни алтернативи, освобождава дремещите инстинкти и възможности, за да успее Хари Халер да ги побере в джоба си като фигурки за шах, с които да превърне играта на живота от присъда в прикючение.

Разчитането на магичното като поглед зад решетката на триизмерната действителност се разклонява и във вглеждането в неговата демонична страна, в инферналната природа на нещата. В произведенията на Томас Ман и Херман Хесе е залегнала идеята за *двойствеността* на всичко съществуващо, а взаимодействието между тъмното, сатанинското и жизнеутвърждаващата виталност най-отчетливо присъстват в романите „Доктор Фаустус“ и „Демиан“. Образите на Мефистофел и Макс Демиан излъчват онази луциферианска аура на забраненото прозрение, на силата на познанието (извън моралните параметри), в чиято светлина търсенето на истината и вдъхновението нямат цена, която изкушеният не би платил. „Да продадеш душата си на дявола“ е един от най-експлоатираните мотиви в литературата, но в „Доктор Фаустус“ Томас Ман успява да отхвърли дихотомията добро/зло, превръщайки я в кохерентна цялост чрез спойката на емпатията. По подобен начин е обигран мотивът за Каин в „Демиан“ на Херман Хесе – категориите са преобърнати и „печатът на Каин“ вече е белег на избраниците, на силните.

Изследването на общите теми и мотиви в творчеството на Томас Ман и Херман Хесе не е провокирано от самоцелен лов на аналогии, а от стремежа да се илюстрира как центробежните сили на големите таланти могат да гравитират около един и същ обект, но да очертават различни траектории. Разгледаните дотук паралели и взаимовръзки в произведенията на двамата автори далеч не изчерпват залежите от материал за съпоставка в естетически, идеологически и тематичен аспект. Те образуват и мотивират основата, върху която издирванията в тази насока могат да се надграждат не само в плана на компаративистиката, но и в матрицата на едно бъдещо рецептивистко изследване.

Библиография

Ман 1988: Ман, Т. Писма. 1. Прев. Д. Илинова. Варна: Георги Бакалов, 1988.

Ман 2007: Ман, Т. За себе си и за другите, съст. Исак Паси. София: Захари Стоянов, 2007.

Хесе 2007: Хесе, Х. Степния вълк. Прев. Н. Попова. София: Рива, 2007.

Хесе 2008: Хесе, Х. Демиан. Прев. Н. Попова. София: Колибри, 2008.

Hesse 1958: Hesse, H. Gesammelte Schriften. 7. Berlin: Suhrkamp Verlag, 1958.